

АДАМ СМІТ

ДОСЛІДЖЕННЯ ПРО ПРИРОДУ І ПРИЧИНИ БАГАТСТВА НАРОДІВ

Переклали з англійської

О. Васильєв,

М. Межевкіна,

А. Малівський

«НАШ ФОРМАТ» · Київ · 2018

[>>>](http://kniga.biz.ua)
Купить книгу на сайте kniga.biz.ua >>>

ЗМІСТ

<i>Вступ і план твору</i>	9
---------------------------------	---

Книга перша

ПРИЧИНИ ЗБІЛЬШЕННЯ ПРОДУКТИВНОСТІ ПРАЦІ Й ПОРЯДОК, ЗГІДНО З ЯКИМ ЇЇ ПРОДУКТ ПРИРОДНИМ ЧИНОМ РОЗПОДІЛЯЄТЬСЯ МІЖ РІЗНИМИ КЛАСАМИ НАРОДУ

<i>Розділ I.</i> Про поділ праці	13
<i>Розділ II.</i> Про причину, що веде до поділу праці	19
<i>Розділ III.</i> Поділ праці обмежують розміри ринку	22
<i>Розділ IV.</i> Про походження і використання грошей	26
<i>Розділ V.</i> Про дійсну і номінальну ціну товарів, або Про ціну їх у праці та ціну їх у грошах	31
<i>Розділ VI.</i> Про складники ціни товарів	44
<i>Розділ VII.</i> Про природну й ринкову ціну товарів	50
<i>Розділ VIII.</i> Про заробітну плату	57
<i>Розділ IX.</i> Про прибуток на капітал	75
<i>Розділ X.</i> Про заробітну плату й прибутки за різних застосувань праці та капіталу	83
<i>Частина 1.</i> Нерівність, зумовлена характером занять	83
<i>Частина 2.</i> Нерівність, спричинювана політикою в Європі	98
<i>Розділ XI.</i> Земельна рента	118
<i>Частина 1.</i> Про сільськогосподарський продукт, що завжди дає ренту	120
<i>Частина 2.</i> Про сільськогосподарський продукт, що інколи дає ренту, а інколи її не дає	132
<i>Частина 3.</i> Про коливання у співвідношенні вартості продуктів, що завжди дають ренту, і продуктів, що інколи дають ренту, а інколи не дають її	142

Опис коливань вартості срібла протягом останніх чотирьох століть	143
Коливання у співвідношенні між вартістю золота й срібла	167
Підстави, які дозволяють припускати, що вартість срібла зменшується й далі	171
Наслідки розвитку культури для трьох видів сировини	171
Завершення огляду коливань вартості срібла	187
Вплив господарського розвитку на дійсну ціну промислових виробів	191
<i>Заклучна частина розділу</i>	195

Книга друга

ПРО ПРИРОДУ КАПІТАЛУ, ЙОГО НАГРОМАДЖЕННЯ ТА ЗАСТОСУВАННЯ

<i>Розділ I.</i>	Про поділ нагромаджених запасів	211
<i>Розділ II.</i>	Про гроші як особливу частину загальних запасів суспільства, або Про витрати для підтримування національного капіталу	218
<i>Розділ III.</i>	Про нагромадження капіталу, або Про працю продуктивну та непродуктивну	254
<i>Розділ IV.</i>	Про капітал, позичений під відсотки	269
<i>Розділ V.</i>	Про різні вкладення капіталів	276

Книга третя

ПРО РОЗВИТОК ДОБРОБУТУ В РІЗНИХ НАРОДІВ

<i>Розділ I.</i>	Про природний розвиток добробуту	291
<i>Розділ II.</i>	Про перешкоди розвиткові хліборобства в давній Європі після падіння Римської імперії	295
<i>Розділ III.</i>	Виникнення та розвиток міст після падіння Римської імперії	305
<i>Розділ IV.</i>	Як торгівля міст сприяла зростанню добробуту сільських місцевостей	313

Книга четверта

ПРО СИСТЕМИ ПОЛІТИЧНОЇ ЕКОНОМІЇ

<i>Розділ I.</i>	Про принципи комерційної, або меркантилістичної, системи	326
<i>Розділ II.</i>	Про обмеження ввезення з-за кордону таких продуктів, які можна виробити всередині країни	344

<i>Розділ III. Про виняткові обмеження ввезення майже всіх товарів із країн, баланс із якими визнається несприятливим</i>	360
<i>Частина 1. Нерозумність таких обмежень із погляду самої меркантилістичної системи</i>	360
Відступ стосовно депозитних банків і, зокрема, Амстердамського банку	365
<i>Частина 2. Нерозумність надзвичайних обмежень з інших міркувань</i>	372
<i>Розділ IV. Про поворотні мита</i>	381
<i>Розділ V. Про премії</i>	386
Відступ стосовно питання про хлібну торгівлю та хлібні закони	400
<i>Розділ VI. Про торговельні договори</i>	419
<i>Розділ VII. Про колонії</i>	429
<i>Частина 1. Про причини, що спонукають до заснування нових колоній</i>	429
<i>Частина 2. Причини розквіту нових колоній</i>	435
<i>Частина 3. Про вигоди, що їх дало Європі відкриття Америки, і шляхи до Ост-Індії повз мис Доброї Надії</i>	455
<i>Розділ VIII. Висновки про меркантилістичну систему</i>	495
<i>Розділ IX. Про хліборобські системи, або Про ті системи політичної економії, які визнають продукт хліборобства єдиним чи головним джерелом доходу та багатства кожної країни</i>	511

Книга п'ята

ПРО ПРИБУТКИ ПРАВИТЕЛЯ АБО ДЕРЖАВИ

<i>Розділ I. Про витрати правителя або держави</i>	533
<i>Частина 1. Про витрати на оборону</i>	533
<i>Частина 2. Про витрати на відправлення правосуддя</i>	545
<i>Частина 3. Про витрати на громадські роботи й громадські установи</i>	554
<i>Стаття 1. Про громадські роботи та громадські установи для сприяння торгівлі суспільства</i>	555
Про те, що потрібно для сприяння торгівлі взагалі	555
Про громадські роботи й установи, потрібні для заохочення окремих галузей торгівлі	561
<i>Стаття 2. Про витрати на освітні заклади для юнацтва</i>	580
<i>Стаття 3. Про витрати на освітні заклади для людей будь-якого віку</i>	600
<i>Частина 4. Про витрати на підтримування гідності правителя</i>	621

<i>Заключна частина розділу</i>	622
<i>Розділ II. Про джерела загального, або державного, доходу суспільства</i>	624
<i>Частина 1. Про фонди, або джерела доходу, що можуть належати спеціально правителеві чи державі</i>	624
<i>Частина 2. Про податки</i>	630
<i>Стаття 4. Податки на ренту</i>	632
Податки на земельну ренту	632
Податки, що їх визначають не відповідно до ренти, а відповідно до продукції землі	639
Податки на ренту з будівель	642
<i>Стаття 2. Податки на прибуток, або на дохід, що його дає капітал</i>	648
Податки на прибуток із окремих промислів	652
Додаток до статей 1 і 2. Податки на капітальну вартість землі, будинків і капіталів	657
Додаток до статей 1 і 2. Податки на заробітну плату	662
Додаток до статей 1 і 2. Податки, що передбачають оподаткування всіх без винятку видів доходів	664
Подушні податі	665
Податки на предмети споживання	666
<i>Розділ III. Про державні борги</i>	698
<i>Примітки</i>	732
<i>Словник старовинних величин</i>	735

ВСТУП І ПЛАН ТВОРУ

Річна праця кожного народу є первісним фондом, який дає всі необхідні для існування та вигод життя продукти, щоб споживати їх протягом року, і складається або з безпосередніх продуктів цієї праці, або з того, що дістається в обмін на ці продукти в інших народів. Тому залежно від кількості цих продуктів чи одержаного в обмін на них порівняно з кількістю тих, хто їх споживає, народ виявляється краще або гірше забезпеченим усіма необхідними предметами та вигодами для своїх потреб.

Це відношення в кожного народу визначають дві умови: по-перше, майстерність, уміння й кмітливість у праці загалом і, по-друге, відношення між числом задіяних і незадіяних у корисній праці. Хоч би якими були ґрунт, клімат і розміри території того чи того народу, достаток або мізерність його річного забезпечення завжди залежатимуть від цих двох умов.

Достаток або мізерність річного забезпечення, напевне, більше залежать від першої із цих умов, аніж від другої. У диких народів — мисливців та рибалок — кожна працездатна людина тією чи тією мірою задіяна в корисній праці й намагається в міру сил добувати все необхідне для свого життя і для тих осіб зі свого сімейства та племені, які через старість, молодість або слабкість не можуть брати участь у мисливстві й риболовлі. Утім, ці народи зазвичай такі страшенно бідні, що злидні часом змушують їх — або принаймні вони думають, що їх змушують, — убивати своїх дітей, старих і хронічно хворих або ж залишати їх на голодну смерть чи на поталу дикум звірам. І навпаки: у народів цивілізованих і багатих — хоча тут чимало людей зовсім не працює, причому численні непрацюючі споживають результатів праці вдесять, а часто й у сто разів більше за переважну кількість працюючих, — продукт праці суспільства загалом такий великий, що всі достатньо забезпечені ним, тож працівник навіть нижчого і найбіднішого розряду, якщо він ощадливий і працелюбний, може користуватися більшою кількістю предметів першої потреби й вигоди життя, аніж будь-який дикун.

Причини такого прогресу в галузі продуктивності праці й порядок, відповідно до якого продукт цієї праці природним чином розподіляється між

ПРО ПОДІЛ ПРАЦІ

Найвидатніший прогрес у розвитку продуктивної сили праці й значна частка майстерності, уміння та кмітливості, із якими її спрямовують і застосовують, напевне, є наслідком поділу праці. Значення поділу праці для господарського життя суспільства загалом найлегше уявити, ознайомившись із його застосуванням у певному виробництві. Зазвичай вважають, що якнайбільший поступ у поділі праці стався в деяких мануфактурах. Насправді ж поділ праці, можливо, іде якнайдалі не так у більших, як у невеликих мануфактурах, призначених обслуговувати попит незначної кількості людей; оскільки загальне число робітників невелике, робітники, зайняті різними операціями у виробництві, часто працюють в одній майстерні та перебувають усі одразу на видноті. А от у великих мануфактурах, призначених задовольняти попит великої кількості людей, виконання кожної окремої частини роботи вимагає такої значної кількості робітників, що вже неможливо поєднати їх усіх в одній майстерні; тут ми бачимо разом тільки робітників, які виконують частину роботи. Отже, хоча в таких великих мануфактурах можливий глибший поділ праці, ніж у мануфактурах малих, він там не такий помітний і тому мало звертав на себе увагу.

Тому для прикладу візьмемо малозначущу галузь виробництва, але таку, у якій наявний поділ праці, а саме — виготовлення булавок. Робітник, який не освоїв цього ремесла (яке поділ праці перетворив на окрему професію) і не вміє поводитися з використовуваними в ньому машинами (поштовх до винаходу яких, певно, також дав поділ праці), навряд чи зможе, навіть докладаючи все своє старання, виготовити хоч одну булавку за день і в усякому разі не спроможеться виготовити двадцять булавок. Але за організації, яку має тепер це виробництво, воно не тільки виокремилася в професію, а й поділяється на низку спеціальностей, кожна з яких є окремим спеціальним

заняттям. Один робітник тягне дріт, другий випрямляє його, третій обрізає, четвертий загострює кінець, п'ятий обточує протилежний кінець для насаджування головки; виготовлення самої головки вимагає двох або трьох самостійних операцій; насадження її — це окрема операція, полірування булавки — ще одна; самостійною операцією є навіть загортання готових булавок у пакетики. Таким чином, складну працю виробництва булавок поділено приблизно на вісімнадцять самостійних операцій, що їх у деяких мануфактурах виконують різні робітники, тоді як в інших той самий робітник нерідко виконує дві або три операції. Мені довелося бачити одну невелику мануфактуру такого роду, де було зайнято тільки десять робітників, тож декотрі з них виконували по дві й по три різні операції. Хоча вони були дуже бідні й недостатньо забезпечені необхідними пристроями, напружено працюючи, вони виробляли разом 12 із лишком фунтів булавок на день. У фунті трохи більше за 4000 булавок середніх розмірів, тож ці десятиєро виробляли понад 48 000 булавок на день. Отже, можна сказати, що один робітник виробляв 4800 булавок на день. Але якби всі вони працювали поодиночі, незалежно один від одного, і не мали спеціальних навичок для цієї роботи, то, безперечно, жоден із них не спромігся б зробити 20, а можливо, і 1 булавки на день, тобто вони не виробили б і $\frac{1}{240}$, а може, і $\frac{1}{4800}$ того, що здатні виробити за належного поділу праці та поєднання різних операцій.

У будь-якому іншому ремеслі та мануфактурі наслідки поділу праці подібні до описаних у цьому малозначущому виробництві, хоч у багатьох із них працю не можна поділити так, щоб звести її до таких простих операцій. Однак поділ праці в будь-якому ремеслі, хоч би в яких розмірах його запроваджено, веде до відповідного збільшення продуктивності праці. Напевне, ця перевага спричиняла виокремлення різних професій та занять. Водночас таке виокремлення йде далі в країнах, що досягли більш високого ступеня промислового розвитку: те, що в дикому суспільстві становить роботу однієї людини, у розвиненішому — виконують декілька. У будь-якому розвиненому суспільстві фермер, як правило, залучений лише у фермерство, власник мануфактури — лише в мануфактурну справу. Працю, необхідну для виробництва якогось закінченого предмета, також майже завжди поділяють між більшою кількістю людей. Скільки різних професій задіяно в кожній галузі виробництва полотна або сукна, починаючи з тих, хто вирощує льон та овець, що дають вовну, і закінчуючи тими, хто відбілює і качає полотно або фарбує та здійснює фінальну обробку сукна! Щоправда, хліборобство за природою своєю не припускає ані такого різноманітного поділу праці, ані такого повного відокремлення її видів, як це можливо в мануфактурі. Не можна цілком відокремити працю скотаря від праці хлібороба, як це можливо щодо професій теслі та коваля. Прядильник і ткаць — це майже завжди дві різні особи, тоді як працівник, що оре, боронує, сіє та жне, часто є однією особою. З огляду на те, що ці види праці припадають на різні пори року, не може кожний із них

ПРО ПРИЧИНУ, ЩО ВЕДЕ ДО ПОДІЛУ ПРАЦІ

Поділ праці приводить до вигод, і це не результат чиєїсь мудрості, яка передбачила породжений ним загальний добробут, це наслідок певної схильності людської природи (хоча вона розвивається дуже повільно), яка й не мала на увазі такої корисної мети, а саме схильності до торгівлі, до обміну предметів.

Наше завдання не полягає в дослідженні того, чи ця схильність є однією з тих властивостей людської природи, яким не можна дати жодного пояснення, чи, що видається імовірнішим, необхідний наслідок здатності розмірковувати й дару мовлення. Ця схильність спільна для всіх людей, але не спостерігається в жодного іншого виду тварин, яким, напевне, цей вид угоди, як і решта, цілком невідомий. Коли два гончаки переслідують зайця, деколи здається, ніби вони діють одночасно за якоюсь угодою. Кожен із них жене його в бік другого або намагається перехопити, коли другий жене зайця до нього. Проте це аж ніяк не є результатом якоїсь угоди, це прояв випадкового збігу їхніх пристрастей, спрямованих одночасно в бік одного об'єкта. Нікому не доводилося бачити, щоб один собака свідомо мінявся кісткою з іншим. Нікому не доводилося бачити, щоб якась тварина жестами або криком показувала іншій: це — моє, те — твоє, я віддам тобі одне в обмін на інше. Коли тварина хоче отримати щось від людини або іншої тварини, вона не знає інших засобів переконання, щоб привернути милість тих, від кого очікує подачки. Цуценя лащить до матері, а болонка, коли хоче, щоб хазяїн під час обіду нагодував її, незліченними викрутасами намагається привернути його увагу. Людина іноді вдається до таких самих викрутасів у стосунках зі своїми ближніми й, коли не має іншого засобу спонукати їх діяти відповідно до її бажання, намагається завоювати їхню прихильність догодженням і лестощами; однак їй не вистачило б часу діяти так завжди й з усіма. У цивілізованому

суспільстві вона безперервно потребує сприяння та співпраці безлічі людей, тоді як за все своє життя ледве встигає знайти кількох друзів. Майже кожна особина будь-якого виду тварин, досягши зрілості, стає цілком незалежною і у своєму природному стані не потребує допомоги інших живих істот. Тимчасом людина постійно потребує допомоги близьких, але марно її очікувати, розраховуючи лише на приятель. Людина скоріше досягне своєї мети, коли звернеться до егоїзму інших і зуміє довести, що в їхніх інтересах учинити те, чого вона вимагає від них. Усякий, хто пропонує іншому правочин якогось роду, пропонує саме це. Дай мені те, що мені потрібно, і ти матимеш те, що необхідно тобі, — такий сенс будь-якої подібної пропозиції. Саме так ми дістаємо одне від одного більшість послуг, які потребуємо. Не через доброзичливість м'ясника, пивовара чи булочника очікуємо ми дістати обід, а через задоволення ними їхніх власних інтересів. Ми звертаємося не до їхньої гуманності, а до їхнього егоїзму, і ніколи не говоримо їм про наші потреби, а лише про їхні вигоди. Ніхто не хоче залежати переважно від благовоління своїх співгромадян. Навіть жебрак не цілком залежить від цього. Щоправда, милосердя добрих людей забезпечує його засобами, необхідними для існування. Але, хоча це джерело зрештою дає йому все потрібне для життя, воно не забезпечує і не може забезпечити його безпосередньо предметами життєвої необхідності в той момент, коли жебрак має в них потребу. Більшість його потреб задовольняється в такий самий спосіб, як і потреби інших людей, а саме шляхом договору, обміну, купівлі. На гроші, які жебрак отримує від інших людей, він купує їжу. Даровану стару одягу він вимінює на іншу, яка більше йому підходить, або на житло, їжу чи врешті-решт на гроші, на які може купити їжу, одяг, винайняти житло залежно від потреб.

Так само як шляхом договору, обміну й купівлі ми дістаємо одне від одного переважну частину необхідних нам взаємних послуг, так і ця схильність до обміну породила первісно й поділ праці. У мисливському або скотарському племені одна людина виготовляє, наприклад, луки й стріли з більшою швидкістю і вправністю, ніж будь-хто інший; вона вимінює їх в одноплемінників на худобу або дичину й урешті-решт бачить, що в такий спосіб може мати більше худоби й дичини, ніж із мисливства; виходячи зі своєї вигоди, вона робить виготовлення луків і стріл своїм головним заняттям і стає зброярем. Друга людина відзначається вмінням будувати і вкривати дахом маленькі хижки або курені; вона допомагає в цій роботі сусідам, які винагороджують її так само худобою й дичиною, доки нарешті не визнає вигідним для себе цілком віддатися цьому заняттю і зробитися теслею. Таким самим шляхом третя людина стає ковалем або мідником, четверта — кожум'якою або дубильником шкур, головних частин одягу дикунів. І, отже, впевненість у можливості обміняти весь той надлишок продукту своєї праці, що перевищує її власне споживання, на ту частину продукту праці інших людей, якої вона може потребувати, спонукає

ЗЕМЕЛЬНА РЕНТА

Рента, що розглядається тут як плата за користування землею, природно становить найвищу суму, що її в змозі сплатити орендар за певної якості наділ. Установлюючи умови договору, землевласник прагне залишити орендареві лише частку продукту, достатню для відшкодування капіталу, яку він витрачає на насіння, оплату праці, купівлю та утримання худоби, а також решти сільськогосподарського реманенту, і для отримання звичайного для певної місцевості прибутку на вкладений у сільське господарство капітал. Це, мабуть, найменша частка, якою може задовольнитися орендар, щоб не зазнати збитків, а землевласник рідко має на увазі залишити йому більше. Усю ту частину продукту, або — що те саме — усю ту частину ціни, що залишається понад цю частку, землевласник, ясна річ, прагне отримати як земельну ренту, що, певно, становитиме найвищу суму, яку тільки орендар може платити за певної якості землі. Щоправда, інколи щедрість, а ще частіше невігластво землевласника спонукають його вдовольнятися дещо меншою часткою, так само як інколи, хоча й рідше, невігластво орендаря спонукає його зобов'язатися платити дещо більше або задовольнятися дещо меншим прибутком, ніж звичайний для певної місцевості прибуток на сільськогосподарський капітал. А проте зазначену частку все-таки можна розглядати як природну земельну ренту, тобто ренту, за яку здається в оренду більша частина земель.

Можна думати, що земельна рента становить лише помірний прибуток або відсоток на капітал, який землевласник витратив на поліпшення землі. Це, поза сумнівом, може мати місце в деяких випадках, але тільки почасти. Землевласник вимагає ренту і за землі, що аж ніяк не були поліпшені, а передбачуваний відсоток, або прибуток на капітал, що витрачається на поліпшення землі, зазвичай становить надбавку до первісної ренти. Крім того, поліпшення ці не завжди здійснює землевласник, частіше це робить орендар своїм

коштом. Однак за поновлення орендного договору землевласник, як правило, вимагає такого збільшення ренти, наче всі ці поліпшення сталися його коштом.

Він іноді вимагає ренту навіть за те, що взагалі не може бути поліпшене людськими зусиллями. Коли келп — різновид морських водоростей — спалюють, він дає лужну сіль, яку використовують у виробленні скла, мила та для інших цілей. Він росте де-не-де у Великій Британії, більше в Шотландії, але тільки на скелях у смузі припливу, що двічі на день покриваються водою, а отже, людина своєю працею нічого не зробила для збільшення продуктивності цих скель. Тим часом землевласник, до складу маєтку якого входить берегова смуга із цими водоростями, вимагає за неї таку саму ренту, як і за свої хлібні поля.

Поблизу Шетландських островів море особливо багате на рибу, ловля якої дає значну частину засобів існування мешканцям цих островів. Однак, щоб користуватися водними багатствами, їм потрібне житло на прилеглій землі. І рента, яку в цьому разі отримує землевласник, відповідає не тому, що фермер отримує від землі, а тому, що він може отримати і від землі, і від моря. Ренту тут виплачують почасти рибою; це один із небагатьох прикладів того, як рента входить складовою частиною в ціну риби.

Отже, земельна рента, розглядувана як плата за користування землею, є монопольною ціною. Вона жодним чином не відповідає тому, що землевласник витратив на поліпшення землі, або тому, що він міг би з неї отримати. Вона визначається тим, що фермер спроможний платити за землю.

Сільськогосподарські продукти можуть, як правило, надходити на ринок тільки в такій кількості, щоб звичайна ціна їх була достатньою для відшкодування капіталу, необхідного для доставляння їх туди, і для оплати звичайного прибутку. Якщо звичайна ціна перевищує цю норму, надлишок її, звісно, припадає на частку земельної ренти; якщо вона не перевищує цієї норми, то, хоча товар і може доставлятися на ринок, він не дає землевласникові жодної ренти. Від попиту залежить, чи перевищує ціна цей рівень, чи ні.

На певну частину сільськогосподарського продукту попит завжди має бути такий, щоб забезпечувати вищу ціну, ніж це необхідно для доставляння його на ринок; на решту продукту попит може й не забезпечувати такої більш високої ціни. У першому випадку землевласник завжди матиме ренту, у другому він може отримати її або не отримати залежно від обставин.

Отже, треба зазначити, що рента входить до складу ціни продукту не так, як заробітна плата й прибуток. Висока або низька заробітна плата й прибуток на капітал є причиною високої або низької ціни продукту; більший чи менший розмір ренти є результатом. Високою чи низькою є ціна продукту, залежить від того, високу чи низьку заробітну плату й прибуток доводиться виплачувати для того, щоб цей продукт доставлявся на ринок. Але ціна продукту дає високу чи низьку ренту або не дає жодної ренти залежно від того, високою

ПРО ПОДІЛ НАГРОМАДЖЕНИХ ЗАПАСІВ

Коли запаси, якими володіє людина, не перевищують кількості, достатньої тільки на утримання її протягом кількох днів або тижнів, вона рідко замислюється щодо одержання з них якого-небудь прибутку. Вона споживає їх по можливості ощадливіше й намагається виробити що-небудь своєю працею для відшкодування цих запасів, доки їх не буде повністю спожито. У цьому разі дохід вона одержує виключно від своєї праці. Таким є становище більшості бідних робітників у всіх країнах.

Якщо ж особа володіє запасами, достатніми для утримання її протягом кількох місяців або років, вона, певна річ, намагається дістати прибуток із більшої частини цих запасів, залишаючи для безпосереднього споживання лише стільки, скільки потрібно для прожиття, поки не надійде дохід. Тому її запаси поділяються на ті, від яких вона очікує отримати дохід, що називаються її капіталом; і ті, що стосуються безпосереднього споживання; а саме: по-перше, із тієї частини всього запасу, що первісно відкладена для цієї мети; по-друге, із її доходу, незалежно від джерела, у міру його надходження, і, по-третє, із тих предметів, які було куплено на ту чи ту частину запасу в попередні роки і які повністю не спожиті; такими є запаси одягу, хатнього начиння тощо. У тому чи іншому або в усіх названих видах запасів містяться ті, що зазвичай люди зберігають для власного безпосереднього споживання.

Капітал, щоб він давав дохід або прибуток своєму власникові, можна використовувати у два різні способи.

По-перше, для виробництва, перероблення чи купівлі товарів задля перепродажу з прибутком. Капітал, що його використовують таким чином, не дає доходу або прибутку власникові, доки він залишається в його володінні або зберігає свою колишню форму. Товари купця не дають йому доходу або прибутку, доки він не продасть їх за гроші, а гроші даватимуть йому мало користі,

доки він не виміняє їх на товари. Його капітал постійно йде від нього в одній формі й повертається в іншій, і тільки за допомогою такого обігу або послідовних обмінів він може давати своєму власникові бодай якийсь прибуток. Тому такого роду капітали можна цілком слушно назвати обіговими. По-друге, капітал можна використати для поліпшення якості ґрунту, купівлі корисних машин та інструментів чи інших подібних предметів, що дають дохід або прибуток без переходу від одного власника до іншого чи без подальшого обігу. Тому такі капітали можна з повним правом назвати основними капіталами.

У різних промислах потрібне досить різне співвідношення між використовуваними в них основними та обіговими капіталами.

Капітал купця, наприклад, цілком є капіталом обіговим. Йому не потрібні машини чи знаряддя, якщо не вважати такими крамниці або склади.

Деяка частина капіталу кожного ремісника або мануфактуриста має бути вкладена в інструменти його промислу. Ця частина, проте, в одних промислах є зовсім незначною, а в інших — дуже великою. Ремісникові-кравцю не потрібні інші знаряддя праці, окрім кількох голок. Знаряддя праці чоботаря коштують дещо дорожче, але зовсім ненабагато; ткачеві вони вже обходяться значно дорожче, ніж чоботареві. Зате значно більша частина капіталу всіх таких хазяїв-ремісників обертається у вигляді заробітної плати їхніх робітників або ціни використовуваних ними матеріалів і відшкодовується їм із певним прибутком у ціні їхніх виробів.

В інших виробництвах потрібний значно більший основний капітал. Наприклад, у залізобобному піч для плавлення руди, горно, млин для подрібнення руди є знаряддями виробництва, оснащення якими вимагає значних витрат. У кам'яновугільних і будь-яких інших копальнях машини, потрібні для відкачування води та для інших цілей, коштують ще дорожче.

Та частина капіталу фермера, що витрачається на хліборобське знаряддя, є основним капіталом, а використовувана на заробітну плату й утримання його робітників — капіталом обіговим. Він одержує прибуток із першого, утримуючи його у своєму володінні, а з другого — віддаючи його. Ціна або вартість його робочої худоби становить основний капітал так само, як і ціна знарядь його господарства; корм, що його витрачають на утримання худоби, становить обіговий капітал, так само як і засоби на утримання робітників. Фермер має прибуток, не випускаючи з рук робочої худоби; тим часом прибуток на фураж він одержує, розлучаючись із ним. І ціна, і утримання худоби, що її купують і відгодовують не для роботи, а на продаж, є обіговим капіталом. Фермер одержує свій прибуток, продаючи худобу. Тим часом отара овець або череда рогатої худоби, яку в країні, придатній для їх утримання, купують не для роботи й не для продажу, а щоб мати прибуток від їхньої вовни, молока або приплоду, є основним капіталом, бо прибуток дістають шляхом збереження худоби. Навпаки, утримання худоби є обіговим капіталом. Прибуток на нього одержують шляхом його продажу, і капітал повертається назад

ПРО ПРИРОДНИЙ РОЗВИТОК ДОБРОБУТУ

У кожному розвиненому суспільстві головний товарообмін відбувається між міськими та сільськими мешканцями. Він полягає в обміні сировини на продукти виробництва, причому цей обмін здійснюється безпосередньо або за допомогою металевих грошей чи якихось паперових знаків, що їх представляють. Село забезпечує місто продуктами харчування та матеріалами для переробки. Місто оплачує це постачання тим, що відсилає частину готових виробів мешканцям села. Місто саме не виробляє й не може виробляти засобів прожитку, а одержує, власне кажучи, усе своє багатство й усі засоби прожитку із села. Однак із цього не слід висновувати, що вигоди, одержувані містом, є збитками для села. Їхні вигоди обопільні й взаємозумовлені, і поділ праці при цьому, як і в усіх інших випадках, вигідний усім, хто присвячує себе різним заняттям, на які поділяється праця. Мешканці села купують у міста більше промислових виробів в обмін на продукти їхньої власної праці в меншій кількості, ніж їм довелося б витратити, якби вони намагалися виготовляти ці вироби самі. Місто є ринком для надлишкового продукту села, для тих продуктів, що перевищують потреби споживання хліборобів; у місті мешканці села обмінюють цей надлишковий продукт на якісь потрібні їм товари. Що численніше населення міста й що більшим є його дохід, то ширший ринок збуту надається для мешканців села, а що ширший цей ринок, то це завжди вигідніше для великого числа людей. Хліб, що росте в якійсь милі від міста, продають там за такою самою ціною, як і хліб, який привозять за 20 миль. Але ціна останнього, за загальним правилом, має не тільки оплачувати витрати на виробництво хліба та доставляння його на ринок, а й давати фермерові звичайний у сільському господарстві прибуток. Тому власники землі та хлібороби, які проживають поблизу міста, понад звичайний у сільському господарстві прибуток одержують у ціні продуктів, які продають, усю